

УДК 330.101.4.: 330.111

ПРИНЦИП СУБ'ЄКТНОСТІ У СВІТЛІ ДІЯЛЬНІСНО-ГОСПОДАРСЬКОГО ПІДХОДУ

Савицька Н.Л., кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. На рубежі тисячоліть, на початку XXI століття відбувається переломний момент у розвитку цивілізації, що полягає у зародженні нової економіки, джерела та рушійні сили якої сконцентровані у людському розвитку. У зв'язку з цим виникає необхідність створення єдиної системи основних господарських категорій на основі людського критерію. Осмислення і реалізація такого наукового підходу вимагає перегляду фундаментальних основ господарської діяльності на принципах її олюднення, відродження суб'єктності.

Людина у здійсненні життєдіяльності завжди постає цілісною постаттю: індивідом, особистістю, суб'єктом та індивідуальністю, у синергійності (тобто взаємообумовленій цілісності) яких проявляються одночасно риси біологічної, соціальної та духовної істоти. Лише пропускаючи світло пізнання через певну призму конкретної методології, людина проектується як частина реальності. Саме у розірваності характеристик дійсно цілісної людини в її відображенні в гуманітарних науках вбачається основна причина кризи сучасної методології. Пошук шляхів відображення цілісної людини в науці становить один з головних напрямків міждисциплінарних досліджень.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. В методології міждисциплінарного дослідження господарської діяльності принцип суб'єктності має ключове значення. Проте, лише у минулому столітті із розвитком гуманістичних напрямків у науці, намітилася зміна світоглядної парадигми у бік антропологічного ренесансу. Праці В. Вернадського, С. Булгакова, М. Моїсєєва, А. Печчеї, М. Пригожина, П. Тейяра де Шардена та інших учених-гуманістів заклали підвалини «олюднення» науки як інструмента дослідження природи. Розгортання постнекласичного етапу розвитку науки нерозривно пов'язано із пошуком цілісної еволюційної парадигми. Реалії життя довели методологічну неспроможність розрізненого наукового знання вирішити глобальні проблеми сьогоденного та майбутнього буття людства. Людина як суб'єкт господарської діяльності висвітлюються у працях відомих сучасних вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема В. Автономова, Є Балацького, А. Бузгаліна, Ю. Васильчука, А. Гальчинського, Б. Ерзнкяна, Г. Задорожного, О. Іншакова, Г. Клейнера, В. Макарова, В. Марцинкевича, Л. Мельника, Л. Мяснікової, О. Неверова, О. Панарина, Ю. Пахомова, В. Радаєва, Ю. Осипова, В. Степаненко, І. Соболевої, О. Субетто, О. Сухарева, В. Тарасевича, С. Тютюнникової, О. Шастітко, М. Шулевського, Б. Юдіна та багатьох інших. Проте, повної реалізації суб'єктний принцип наразі не знайшов у економічній науці, й досі триває пошук виходу із методологічної кризи та системної фінансово-економічної, що пов'язано, серед іншого, й із безсуб'єктністю.

Метою статті є розкриття методологічного принципу суб'єктності з позиції теорії господарства, виділення основних етапів господарської діяльності із застосуванням принципу суб'єктності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі пильна увага прикута до суб'єктності як загальногносеологічної, так і спеціальної категорії гуманітарних наук. Філософські та психологічні основи дослідження людини стають фундаментальною основою

міждисциплінарного підходу до проблеми суб'єктності в господарській діяльності. Необхідно відзначити, що в царині економічної науки не існує однозначного трактування суб'єкту, оскільки його поняття тісно пов'язане із домінуючим загальнонауковим типом раціональності: класичним, некласичним та постнекласичним. Крім цього, багаторічна методологічна орієнтація вітчизняної науки на матеріальне, об'єктивне, автоматично відстороняли суб'єкт на другорядні позиції, внаслідок чого він довгий час був в тіні об'єкту – суто матеріальної реальності. Відродження суб'єкту проявляється у сучасних напрямках економічної думки, зокрема у творчому марксизмі, теорії та філософії господарства.

Фундатор філософії господарства С. Булгаков вважав господарським будь-який процес вольового втручання суб'єкта в об'єктивну реальність, незалежно від того, тисне він на її речовий субстрат чи пізнає, змінює зовнішню предметність, або власні свідомість і тіло [1, с. 37]. «Суб'єкт є функція і субстанціональна форма господарства, а господарство – уречевлена воля суб'єкта» [2, с. 31]. Тобто онтологічні, когнітивні та праксеологічні якості суб'єкта, проєктуючись на об'єкт, у своїй єдності утворюють діяльність. Діяльність як сфера впливу суб'єкта на об'єкт, виявлення волі суб'єкту, здійснюється у просторі господарства. Тому існує тісний зв'язок між типом господарства, способом та джерелами його розвитку, а також роллю і місцем людини в цих процесах.

Аналіз суб'єктності, перш за все, слід розпочати із категоріально-понятійного апарата. Необхідно відзначити, що суб'єктність не має чітко вираженого категоріального статусу, вона проявляється у процесі взаємодії людини і оточуючого середовища, визначаючи спосіб та форму буття людини, форми її активності у середовищі. Суб'єктивність є відношення людини до часу, простору, її світогляд, ставлення до людей і речей, вона виникає як відображення індивідуального у людини. Суб'єктність – це суб'єктивно осмислене перенесення життєдайної фізичної, розумової, духовної енергії людини на перетворення природи, творіння культури та особистості, у ній одночасно поєднується всезагальне (у вигляді сутнісних сил людини) та елементарне – сучасний рівень особистісного людського розвитку. Оскільки «суб'єкт одночасно виступає і джерелом, і самою діяльністю, то він є втілена діяльність, що й означає – суб'єктність» [3]. Крім цього, суб'єктність проявляється у здатності ставити та коригувати цілі, усвідомлювати мотиви, самостійно здійснювати дії та проводити їх рефлексію, тобто співставляти одержані результати і початкові цілі, коригувати їх. Тому не слід плутати суб'єктність та суб'єктивність.

Будь-яку діяльність людини, й господарську зокрема, можна розкрити з точки зору реалізації двох взаємопов'язаних етапів: цілепокладання та цілевиконання, які мають суб'єктно-об'єкту та суб'єктно-суб'єкту природу. Перший етап – цілепокладання, пов'язаний із ціннісним осмисленням цілі суб'єктом, створенням ідеального образу цілі, а отже й проєкту її досягнення, тобто осмислений вибір цілі. Суб'єктність цілі виступає критерієм цілепокладання, його якості, вона полягає у творчій, вольовій авторській складовій. Тільки суб'єктні цілі дозволяють виживати в природному, соціальному, конкурентному середовищі наперекір впливу обставин, умов і таке інше. Постановка цілі здійснюється суб'єктом на основі об'єктивних умов життя людини та ментальної еволюції, що обумовлюються принципом розвитку, який закладено в природу людини.

Основними причинами «невідворотності розвитку» є закономірність зростання потреб, коли задоволеність одних актуалізує інші; зацікавленість у новому, або когнітивний рефлекс; взаємне порівняння [4, с. 115], яке виникає внаслідок суб'єкт-суб'єктної (соціальної) взаємодії, ефекту наслідування поведінки оточуючих, змагальності; інстинкт свободи, який передбачає збереження глибинного змісту індивідуальності людини [5, с. 38]. Суб'єкт-суб'єктні відносини, формуючись у комунікаційному середовищі, та кристалізуючись через ментальні структури особистості, визначають ціннісний контекст господарської діяльності. Вибір цілі лише фрагмент руху до здобуття цінностей, які завжди первинні у цілепокладанні. Таким чином, з позиції суб'єктності господарської діяльності, цінності людини визначають її цілі [4, с. 114-117].

На нашу думку, основоположними цінностями людської діяльності є життя, свобода, творчість, щастя, гармонія. Визнання життя основною, органічно притаманною людині цінністю-ціллю обумовлене не лише біосоціодуховною природою людини, але й загрозами, які стоять перед людством. По-перше, проблемою виживання людства за умов перманентного удосконалення зброї масового знищення як «зовнішнього ефекту» розвитку науково-технічного прогресу. По-друге, нарощенням суперечності між людиною як частиною природи та людиною як суб'єктом виробничого впливу на природне середовище, внаслідок якої розгортається глобальна екологічна криза. По-третє, проблема збереження людської істоти як особливої біосоціодуховної структури, що викликана зростанням процесів відчуження, та як наслідку антропологічної кризи [6, с. 30-31], також впливом генномодифікованої продукції, медичних нанотехнологій, імплантації на демографічні процеси.

Рівень інтелектуально-духовного розвитку суб'єкту лежить в основі постановки цінностей-цілей, та одночасно становить зміст суб'єкт-суб'єктних відносин, на яких ґрунтується суб'єктний принцип цілепокладання та цілевиконання. Суб'єктний принцип цілепокладання означає, що суб'єкт наділений здатністю до мислетворіння та рефлексії, тобто «самооцінки дії, ціннісного її осмислення, перетворення думки у об'єкт мислення» [7, с. 700], що проявляється у єдності онтологічного та аксіологічного у своєму існуванні. У цілому цінності-цілі закладаються та формуються на екзистенціальному, духовному рівні розвитку людини, та належать до суб'єктної структури діяльності, у процесі реалізації якої вони набувають загальноновизнаного значення.

Другий етап пов'язаний із цілевиконанням, тобто перетворенням цінностей-цілей у результат діяльності за посередництва впливу цілей-засобів на предмет діяльності. Суб'єктний принцип цілевиконання спирається на реалізацію актуалізованої цінностями-цілями активності людини, що проявляється у створенні засобів та здійсненні дій, операцій над предметом. «Оскільки діяльність універсальна, то функціями її предметів можуть виступати не лише фрагменти природи, перетворені на практиці, але й люди, «властивості» яких змінюються при включенні у різні соціальні підсистеми, а також самі підсистеми, що взаємодіють у межах суспільства як єдиного організму» [8, с. 30-31]. У такий спосіб організується «суб'єкт-об'єктна» та «суб'єкт-суб'єктна» взаємодія.

У цілевиконанні відбувається об'єктивація впливу суб'єкту, у результаті засоби формуються як докладання зусиль чистої людської енергії чи перетвореної її форми, втіленої у щось зовнішнє щодо суб'єкта – об'єктивованої форми (знаряддя праці та/або знаку, технології), на шляху до досягнення цінностей-цілей. Цей процес реалізується завдяки розвитку виробництва, актуалізованого потребами, у якому здійснюється уречевлення, а задоволення потреб у сфері споживання призводить до їх розречевлення (ідеалізації).

У господарському розвитку дія рефлексії виступає різновидом позитивного оберненого зв'язку, який забезпечує «перетворення засобів у ціль, або на мові теорії управління – перетворення умов управління в об'єкт управління, перенесення акцентів із наслідку на причину» [8, с. 89]. Прикладами оберненого зв'язку можуть бути перетворення грошей із засобу в універсальну ціль діяльності людини, обоження утилітарно-матеріальних цінностей; розвиток важкої індустрії в СРСР, яка мислилась як засіб досягнення соціальних цілей, а перетворилась у самоціль. Аналогічні процеси відбуваються під час «еволюції духовної сфери, перш за все – мови, де знак спочатку виступає як засіб обміну інформацією, але потім стає самоціллю і породжує цілу індустрію» [8, с. 95] масової культури. Рефлексію можна розглядати як реакцію на механізм виникнення потреб, спонук до діяльності, а також причину перетворення цінностей-цілей у цілі-засоби.

Аналіз суб'єкта, на думку М. Фуко, по суті є аналізом умов, за яких можливо виконання певним індивідом функцій суб'єкта. Особливо важливим у цьому аналізі стає уточнення поля суб'єктності, тобто суб'єктом чого індивід являється: дискурсу, бажання, економічного процесу тощо [9, с. 137-152]. Виходячи з позиції М. Фуко, поле суб'єктності

буде задавати координати аналізу самого суб'єкту та межі розповсюдження його впливу: обмежено-економічні, відповідно до економцентричної парадигми, або господарсько-цілісні.

Ортодоксальна економічна теорія робить акцент лише на одній стороні людської діяльності, на практичній діяльності або на цілевиконанні, виносячи за дужки процес цілепокладання шляхом прийняття єдиної екзогенно заданої цілі економічного суб'єкта – прагнення до матеріального (грошового) багатства або економічної влади. Проте, такий спосіб цілевиконання можна перекласти на цілком матеріальні об'єкти – машини, автоматизовані, роботизовані, комп'ютеризовані системи, які потребують лише обмеженої, мінімальної участі людини у їх застосуванні та управлінні. Заміна живої праці на уречевлену характеризує процеси суспільного виробництва останніх трьох століть, вона досягла свого піку у XXI столітті, вивільнивши час від рутинної праці, та наділивши людину небувалим раніше впливом на оточуюче середовище та поставивши знову проблему виживання людства на перше місце. У процесі вивільнення людини із матеріальної залежності, тобто задоволення її первинних потреб, виявлено самообмежуючий характер економічного зростання та підсилено значення загальнокультурних універсалій. Здоров'я, щастя, душевну гармонію, екологічно чисте повітря на гроші не обміняєш. Тому перебіг та результати господарського розвитку доводять значущість аксіологічної складової діяльності людини як одночасного суб'єкту економіки і суспільства.

У межах економцентричної парадигми розвиток людини як суб'єкта економічної діяльності розглядається, переважно, з точки зору використання суспільством знань, умінь, навичок, досвіду для перетворення об'єктів зовнішнього світу, виносячи за дужки внутрішній світ самого носія активної енергії. Такий підхід є обґрунтованим з позиції раціоналізації науки та світогляду, в результаті діяльність людини стала мати чітку спрямованість назовні – у природу в якості трансформаційної активності, у пошук ефективних інститутів ринку шляхом трансакційної активності, у соціум – вибудовування відносин через статусну активність тощо. Поступове витіснення із економічної науки світоглядної позиції, совісті та віри людини, яка приймає рішення, перетворила її на «раціонального максимізатора», метою життя якого є споживання матеріальних благ. Проте будь-яка діяльність людини, й економічна в тому числі, має ціннісно-цільове підґрунтя. І не дарма, в первинному змісті економічна наука належала до етичних теорій, так званих *moral sciences* [10, с. 49]. Підтвердженням тому є позиція, відповідно до якої культуру або дух людини не можна звести ні до біологічного, ні до соціального рівнів. Світ плюралістичний, і в ньому діють як детерміновані, так і стахостичні процеси. Останні виникають внаслідок складності системи, тому майбутнє не може бути лінійно виведено із минулого. Зокрема, «наукове уявлення про сучасну господарську систему не може бути виведено із властивостей якоїсь «клітинки», будь-то абстрактна праця, чи корисність» [11, с. 67], розкриті у марксизмі, класичній та неокласичній теорії, або статусна приналежність чи трансакційна активність інституціоналізму.

Відповідно до теорії господарства, людська цивілізація розвивалася в культурі та через культуру, експлікація соціокультурної динаміки дозволяє простежити характер та спрямованість суспільного прогресу, роль та місце в ньому людини. Якісний стан та кількісні параметри господарського розвитку відображають певні сутнісні риси людини як суб'єкта цього розвитку. У господарстві проявляється дуалізм розвитку людини, спрямований всередину суб'єкта – на саморозвиток, та назовні – у суспільну реалізацію господарської діяльності. Саморозвиток людини передбачає самоформування особистості, тобто комплексу внутрішніх потенцій, її самосвідомості, характеру, духовних та творчих устремлінь. У цьому процесі виявляється внутрішня активність людини до самовдосконалення, накопичення потенцій та розвиток внутрішніх джерел діяльності. Перш за все, знань, цінність яких для суспільства полягає в тому, що природничо-наукове та соціальне знання лежать в основі ефективного виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, використовуючи перетворення знань у нові знання, досвіду - у новий досвід, створюючи безпрецедентний виробничий потенціал.

Довгий час людина була лише ланцюжком, що підвищує ресурсну ємність перетворювальної життєдіяльності соціуму, але за сучасних умов людина, яка реалізує свої потенції у знанневому господарстві, стає ключовим джерелом розвитку соціуму. Необхідно підкреслити, що креативність людини і створення інструментів перетворення світу тісно взаємопов'язані, оскільки людині необхідно не лише вести гармонійний діалог із природним та соціальним середовищем, а найголовніше – успішно взаємодіяти зі своєю власною природою, собою як особистістю та індивідуальністю. Крім цього, інтелектуальні сили людства набули такої міці, що значно посилило взаємозв'язок у системі «природа – людина – суспільство», і будь-яка сторона у комунікаційній парі «природа – людина», «людина – суспільство» може розвинути або зруйнувати свої потенції. За таких умов людина перестає бути стороннім спостерігачем, вона виступає суб'єктом майбутнього, від неї залежить самозбереження людства та вектор його розвитку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі. Діяльність людини передбачає реалізацію двох взаємопов'язаних етапів: цілепокладання та цілевиконання, які мають суб'єктно-об'єктну природу. Виокремлення цілепокладання та цілевиконання, цілей-цінностей та цілей-засобів доводить провідну роль суб'єктного принципу у здійсненні будь-якої антропогенної діяльності. Суб'єктний принцип цілепокладання означає, що суб'єкт наділений здатністю до мислетворення та рефлексії як єдності онтологічного та аксіологічного у виборі цінностей-цілей. Осягнення цінностей-цілей лежить в основі вибору цілей-засобів, отже духовно-ціннісне начало передує активній перетворювальній силі людської дії.

Підміна одного іншим, тобто цінностей-цілей цілями-засобами, стає причиною економічних, екологічних, моральних та інших криз у суспільстві. Економічні засоби не можуть виступати цінностями-цілями, оскільки мають самообмежуючий характер. Зосередження уваги на цілях-засобах, що спостерігається в економічній науці, гіперболізує значення економічного сегменту господарства, підживлює поглиблення суперечностей між економікою і природою, технологією і людиною. Такий економічний імперіалізм, трансплантований у свідомість людини, перевертає все з ніг на голову, й економічне стає самоцінним.

Реалізація цілісного представлення людини в економіці як основній ланці сучасного господарства можлива, спираючись на методологію господарського підходу. У відтворенні господарства людина актуалізує та осягає свій суб'єктний потенціал розвитку як біологічного організму, соціального індивіду, духовної особистості. У господарстві проявляється дуалізм розвитку людини, спрямований всередину суб'єкта – на саморозвиток, ціннісну рефлексію, та назовні – у суспільну реалізацію господарської діяльності. Взаємозв'язок людини і суспільства проявляється у взаємному впливі у напрямі від людини до суспільства, що представлено цілевиконанням, яке проявляється у олюдненні природи та культури (як другої природи людини), та рефлексивністю руху діяльності від суспільства до людини – її соціалізацією. Саме у людині як суб'єкті розвитку сконцентровано можливість керованої самоорганізації, оскільки вона має необхідний рівень гнучкості та внутрішньої пластичності у створенні співвідношень із феноменами зовнішнього та внутрішнього світу. Принцип суб'єктності господарського розвитку визначає пріоритетну роль людини як активної творчо-перетворювальної енергії, основи соціального буття та власного саморозвитку.

Напрямок подальших досліджень може стати розкриття механізму господарського розвитку; значення для нього господарських ідеологій, які змінюють ціннісні орієнтації людини; аналіз господарської мотивації людини як суб'єкту розвитку сучасної економіки; подальший розвиток методології раціональності господарської діяльності тощо.

Література.

1. Булгаков С. Философия хозяйства/ С. Булгаков. – М.: Наука, 1990. – 412 с.

2. Шулевский Н.Б. Философия хозяйства как мудрость века сего.../ Н.Б. Шулевский// Социальная философия. – 2007. - № 1-2. – С. 25-40.
3. Слободчиков В. О соотношении категорий «субъект» и «личность» в контексте психологической антропологии/ В. Слободчиков// Развитие личности. – 2005. – № 5. – С. 49-58.
4. Пригожин А.И. Качество целей/ А.И. Пригожин// Общественные науки и современность. – 2010. - № 1. – С. 114-125.
5. Балацкий Е.В. Экономическая теория эволюции личности/ Е.В. Балацкий// Человек. – 2009. - № 5. – С. 38-49.
6. Степин В.С. Теоретическое знание: структура, историческая эволюция: монография/ В.С. Степин. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
7. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – М.: Современный литератор, 2005. – 976 с.
8. Голицин Г. Социальная и культурная динамика: долговременные тенденции (информационный подход)/ Г. Голицин, В. Петров. – М.: КомКнига, 2005. – 272 с.
9. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью/ М. Фуко. [Пер. с франц. С.Ч. Офертаса]/ Под общей ред. В.П. Визгина и Б.М. Скуратова. – М.: Праксис, 2002. – 384 с.
10. Канке В. Философия экономической науки/ В. Канке. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 384 с.
11. Ольсевич Ю. Социология Питирима Сорокина и экономические трансформации./ Ю. Ольсевич// Вопросы экономики. – 1999. – № 11. – С. 63-81.

У статті розкрито методологічний принцип суб'єктності господарської діяльності відповідно до теорії господарства. Виділено суб'єктно-об'єктну та суб'єктно-суб'єктну структури господарської діяльності на основі цілепокладання та цілевиконання, підкреслено аксіологічну природу господарської діяльності, особливо за умови становлення економіки знань.

Ключові слова: принцип суб'єктності, людина, діяльність, господарство, економіка знань.

ПРИНЦИП СУБЪЕКТНОСТИ В СВЕТЕ ДЕЯТЕЛЬНО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПОДХОДА

Савицкая Н.Л., кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье раскрыт методологический принцип субъектности хозяйственной деятельности, соответствующий теории хозяйства. Выделена субъектно-объектная, субъектно-субъектная структуры хозяйственной деятельности на основе разграничения целеполагания и целеисполнения, подчеркнута аксиологическая природа хозяйственной деятельности, особенно в условиях становления экономики знаний.

Ключевые слова: принцип субъектности, человек, деятельность, хозяйство, экономика знаний.

PRINCIPLE SUBJECTIVITY IN LIGHT OF THE ACTIVITIES-ECONOMIC APPROACH

Savitska N.L., Ph.D., Associated Professor
V.N. Karazin Kharkov National University

The article contains a methodological principle of subjectivity of economic activity, the corresponding theory of the economy. Highlighted the subject-object, subject-subject structure of

economic activity on the basis of goal-setting and distinguish performance goals, stressed axiological nature of economic activity particularly in terms of becoming a knowledge economy.

Keywords: principle of subjectivity, a person, activity, economy, knowledge economy.

Надійшла до редколегії 25.04.2012 р.

© Савицька Н.Л., 2012 р.